

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์เป็นพื้นที่ที่ธรรมชาติจะต้องได้รับความคุ้มครองเป็นพิเศษ อันเนื่องมาจากธรรมชาติของผืนป่าแห่งนี้ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ยังคงสภาพป่าดึกดำบรรพ์ที่สมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่ง เป็นถิ่นที่อยู่ของสัตว์ใกล้สูญพันธุ์หลายชนิด ครอบครองอย่างสูงแก่การ ศึกษาวิจัย เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารชั้นเยี่ยมที่สุด (ปณต โรจนานันท์, 2542) เป็นจุดเริ่มต้นแม่น้ำ สำคัญสองสายคือแม่น้ำแม่แจ่ม และน้ำแม่ปิงซึ่งหล่อเลี้ยงชุมชนในภาคเหนือ พื้นที่แห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยของชาวเขา จากการสำรวจของกรมพัฒนาที่ดินและกรมประมงกระทรวงมหาดไทยพบว่าหมู่บ้านที่มีจำนวนมากที่สุดเป็นหมู่บ้านกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (ปกากะเยอ) มี 31 หมู่บ้าน จากทั้งหมด 39 หมู่บ้าน (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540) การดำรงชีวิตของชาวกะเหรี่ยงมีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง มีความเข้าใจ ตระหนักและเคารพในคุณค่าของธรรมชาติ ภูมิปัญญาหลากหลายที่ได้สั่งสมมาหลายชั่วอายุคนที่แสดงออกทางวัฒนธรรม ความเชื่อ แสดงให้เห็นว่าชาวกะเหรี่ยงมีประสบการณ์อันยาวนานในการอนุรักษ์ธรรมชาติกรณีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ที่องค์การ UNESCO แห่งสหประชาชาติได้ขึ้นบัญชีเป็นมรดกทางธรรมชาติของโลกนั้นปฏิเสธไม่ได้ว่ามรดกทางธรรมชาติของโลกแห่งนี้ได้รับการดูแลรักษาจากชาวกะเหรี่ยง (วีรวัฒน์ ธีรประสารณ์, 2538)

ปัจจุบันสภาพความสมบูรณ์ของระบบนิเวศของดอยอินทนนท์ถูกคุกคามด้วยปัจจัยต่าง ๆ หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปริมาณของนักท่องเที่ยวที่มีจำนวนหลายแสนคนต่อปี (สารคดี, 2542) การขยายตัวของสิ่งปลูกสร้าง ไฟป่า การลักลอบตัดไม้ อัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรและอื่น ๆ (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540) จากการเข้าไปศึกษาในพื้นที่โดยการนำทางของชาวกะเหรี่ยง ผู้ศึกษาได้เห็นว่าชาวกะเหรี่ยง มีความรู้ ความคุ้นเคยกับพื้นที่ มีความเข้าใจในสภาพปัญหาและธรรมชาติของดอยอินทนนท์เป็นอย่างดี เป็นสื่อกลางระหว่างผู้มาเยือนและธรรมชาติของอินทนนท์ เป็นสื่อบุคคลที่มีภูมิความรู้ด้านนิเวศวิทยาแบบพื้นบ้านหลายประการที่น่าสนใจ มีคุณค่าและเป็นประโยชน์อย่างสูง ในการปกป้องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม Roger และ Meynen ได้ศึกษาเกี่ยวกับสื่อพบว่า สื่อบุคคลนั้นมีอิทธิพลมากที่สุดในการตัดสินใจ (Evert M. Roger and Wickly L. Meynen 1696 อ้างในเบญจมาศ วัชรเทวินทร์กุล 2526) แต่ในปัจจุบันผู้ที่ทำหน้าที่นี้มีอยู่น้อยมากและมีแนวโน้มว่าจะลดลงเพราะความรู้ที่มีอยู่ถ่ายทอดอยู่ในวงจำกัดภายในชนเผ่าขาดการถ่ายทอดสู่คนภายนอก ขาดการบันทึกจัดเก็บ (กำไร แก้วเฮียง, 2543) ไม่เอื้อต่อผู้ที่จะไปศึกษาค้นคว้า ประกอบกับวิถีชีวิตปัจจุบันเริ่มเปลี่ยนไป การรับเอาวัฒนธรรมสมัยใหม่มีมากขึ้น

ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงถูกมองข้ามไปด้วยความเข้าใจว่าเป็นความเชื่อ หรือวิธีปฏิบัติที่ล้าสมัย ไม่เป็นวิทยาศาสตร์และไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งที่เป็นความรู้ที่เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้น ๆ ได้รับการทดสอบความถูกต้องมาเป็นเวลานานภายใต้ระบบนิเวศที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ (พรชัย ปรีชาปัญญา, 2524) แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือการส่งเสริมบทบาทของคนพื้นเมือง การประชุม Earth Summit ที่เมืองริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ซึ่งเป็นการประชุมที่มีผู้นำโลก เข้าร่วมมากที่สุดเป็นประวัติการณ์มีประมุขของรัฐ หัวหน้าคณะรัฐบาล และเจ้าหน้าที่ระดับสูงจาก 179 ประเทศ ได้มีการลงนามและรับรองเอกสารสำคัญ 5 ฉบับ และหนึ่งใน 5 ฉบับ คือ Agenda 21 ส่วนที่สามเรื่อง การส่งเสริมบทบาทของกลุ่มที่สำคัญ ๆ หนึ่งในนั้นคือ การส่งเสริมบทบาทของคนพื้นเมือง ซึ่งประเทศไทยได้ดำเนิน ตามพันธกรณีเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในด้าน เศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบทอดปรับเปลี่ยนไปตามสภาพปัญหา สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น อย่างสอดคล้องและกลมกลืน เป็นสิ่งที่สร้างความเข้มแข็ง ให้กับชุมชน และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า เทคโนโลยีที่นำไปใช้ในการพัฒนาชนบท โดยไม่ ประยุกต์ให้เหมาะสมกับภูมิปัญญา แนวคิดและ แนวปฏิบัติของท้องถิ่นมักไม่ประสบผลสำเร็จ (Chamber, 1992 ; Warrer and Cashman, 1988 ; chamber et sl., 1989; Haverkort, et al., 1991 อ้างในพรชัย ปรีชาปัญญา, 2544) ในสภาพที่ธรรมชาติและ ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศของ ดอยอินทนนท์ถูกคุกคามและทำลาย ชาวกะเหรี่ยงมีภูมิความรู้พื้นบ้านด้านนิเวศวิทยาที่ดีหลาย ประการที่น่าศึกษาและส่งเสริมให้มีการปฏิบัติ ถ่ายทอดอย่างต่อเนื่อง แต่ในปัจจุบันผู้ที่ทำหน้าที่ ถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาพื้นบ้านเหลืออยู่น้อย และมีแนวโน้มว่าจะลดลงเรื่อย ๆ ผู้ศึกษา จึงมีความสนใจว่าภูมิปัญญาดังกล่าว มีกระบวนการถ่ายทอดอย่างไร ภายใต้บริบทและเงื่อนไขใด มีปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัดใดบ้างและมีแนวทางส่งเสริมให้กระบวนการนี้ดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพปัญหาและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างไร เพื่อสิ่งนี้จะได้เป็นทางเลือก หนึ่งใน การอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ในการศึกษารั้ครั้งนี้ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์ ดังนี้คือ

- 1.2.1 เพื่อศึกษาบริบทในการถ่ายทอดของภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชาวกะเหรี่ยงใน อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ในปัจจุบัน
- 1.2.2 เพื่อศึกษาข้อจำกัด สาเหตุสภาพปัญหาและอุปสรรคในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ด้านนิเวศวิทยาพื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยง
- 1.2.3 เพื่อศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญานิเวศวิทยาพื้นบ้านของชาวเขา เผ่ากะเหรี่ยงที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้จำกัดขอบเขตไว้ดังนี้

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ พื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนกะเหรี่ยงในเขตอุทยานแห่งชาติ ดอยอินทนนท์ โดยเลือกหมู่บ้านแม่กลางหลวงและหมู่บ้านอังก้าน้อย ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่ครั้งนี้ เนื่องจากในพื้นที่ทั้งสองแห่งนี้ที่ยังคงมีปรากฏการณ์ในเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาพื้นบ้านให้เห็นเป็นรูปธรรมที่แสดงออกทางปรัชญา ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตของชนเผ่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมู่บ้านอังก้าน้อย พื้นที่ถูกจัดเป็นเขตลุ่มน้ำชั้น 1 ยังคงสภาพความสมบูรณ์ของระบบนิเวศและความหลากหลาย ทางชีวภาพสูง

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ศึกษาบริบทของชุมชนจากสภาพความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ เช่น สภาพเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีและวิถีการดำรงชีวิตภายในชุมชน
- ศึกษาองค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยา เช่น แหล่ง ความรู้ ผู้ให้ความรู้ เนื้อหา สื่อ บรรยากาศการเรียนรู้ กลุ่มเป้าหมาย การรับรู้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การตัดสินใจ ความรู้ความเข้าใจและการนำไปปฏิบัติ
- ศึกษาเงื่อนไข ข้อจำกัด ปัญหาและอุปสรรคในการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาพื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน
- ศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาพื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของชุมชน

1.3.3 ขอบเขตด้านประชากร ศึกษาจากประชากร จำนวน 130 คน โดยแบ่งเป็นสามกลุ่ม คือ

1.3.3.1 ผู้ให้ข้อมูลหลักของท้องถิ่น (28 คน) ดังนี้คือ

ผู้นำท้องถิ่นที่มีตำแหน่งได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ครูและเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ จำนวน 5 คน

มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงทำหน้าที่นำทางท่องเที่ยวมีประสบการณ์ในการนำทางอย่างน้อย 1 ปี จำนวน 5 คน

เจ้าหน้าที่วนอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ (ได้แก่ หัวหน้าอุทยาน ผู้ช่วย และเจ้าหน้าที่) รวม 5 คน

ผู้อาวุโส ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่มาไม่ต่ำกว่า 2 ปี มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 5 คน

ผู้นำเยาวชน เป็นผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป มีความประพฤติดี เป็นที่ยอมรับในชุมชน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ กล้าคิด กล้าทำและกล้าตัดสินใจ สามารถริเริ่มกิจกรรมใหม่ๆ ในเชิงสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ (5 คน)

1.3.3.2 ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งมีผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องไม่น้อยกว่า 5 เรื่อง หรือผ่านการอบรม การประชุมสัมมนาอย่างน้อย 12 ครั้ง ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านนิเวศวิทยา ด้านสื่อและเทคโนโลยีทางการศึกษา และด้านการศึกษานอกระบบ (รวม 3 คน)

1.3.3.3 กลุ่มตอบแบบสอบถาม เป็นกลุ่มประชากรจากผู้ที่อยู่ในวัยทำงาน มีอายุตั้งแต่ 15-25 ปี มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนไม่น้อยกว่า 2 ปี รวม 102 คน

1.4 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1.4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง ความรู้ที่ได้มาจากการปฏิบัติจริง มีการสั่งสมและถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ผ่านการยอมรับและนำมาปฏิบัติได้ทันที โดยไม่ต้องมีการพิสูจน์ โดยแนวทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งแสดงออกในรูปของพิธีกรรม วิธีการผลิต รูปแบบการบริโภค และความเชื่อ

1.4.2 นิเวศวิทยาพื้นบ้าน หมายถึง ความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนในที่นี้คือชุมชนชาว กะเหรี่ยง ซึ่งเกิดจากแนวคิด ประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สั่งสม สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน อันมีรากฐานมาจากกลุ่มวัฒนธรรมผู้เป็นเจ้าของความรู้ที่มีแนวคิดในการนิยาม โลกและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์กับธรรมชาติแตกต่างกันไปจากแนวคิดตะวันตก เป็นความรู้ที่ทำให้พวกเขาสามารถอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสอดคล้องและกลมกลืน สามารถรักษา ดุลยภาพระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมไว้ได้บนพื้นฐานของวิถีชีวิต แบบแผนการยังชีพและบริบทชุมชน

1.4.3 การถ่ายทอดภูมิปัญญา หมายถึง การให้ความรู้ให้แนวคิดในการมองโลกและสิ่งแวดล้อมอย่างรู้คุณค่า มีความเคารพ คุณธรรมและจริยธรรมต่อธรรมชาติเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในชุมชนโดยการกระทำหน้าที่ของสถาบันครอบครัว ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับระบบการผลิต เกษตรกรรม และแบบแผนในการดำรงชีวิต ซึ่งแยกได้เป็นการเรียนรู้โดยตรงจากการปฏิบัติจริงและการเรียนรู้ทางอ้อมผ่านทางพิธีกรรม ความเชื่อโดยการสังเกต การเข้าร่วมพิธีและการบอกกล่าวแนะนำจากภายนอกชุมชน

1.4.4 เจื้อนไซ หมายถึง ปัจจัยหลักที่สนับสนุน ผลักดัน ให้กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบผลสำเร็จหรือบรรลุผลทุกขั้นตอนของการถ่ายทอดภูมิปัญญา ไม่ว่าจะเป็นบุคคลิก หรือลักษณะนิสัย ความสนใจส่วนบุคคลทั้งผู้ถ่ายทอดและผู้รับ เทคนิคและวิธีการถ่ายทอดบรรยากาศ และสภาพแวดล้อม เป็นต้น

1.4.5 ปัญหา/อุปสรรค/ข้อจำกัด หมายถึง ปัจจัยที่ขัดขวางกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ไม่ให้ประสบผลสำเร็จหรือบรรลุผลทุกขั้นตอนของการถ่ายทอดภูมิปัญญา เช่น ความถี่ของการจัดพิธีกรรม บุคลิกของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ทักษะของผู้รับการถ่ายทอด นโยบายและการพัฒนาของรัฐ การศึกษา การติดต่อสื่อสาร ความสามัคคีภายในชุมชนและวิถีการปฏิบัติต่าง ๆ

1.4.6 สื่อบุคคล เป็นการสื่อความหมายโดยเจ้าหน้าที่หรือนักสื่อความหมาย เจ้าหน้าที่หรือนักสื่อความหมายจะบรรยาย อธิบาย ให้ความรู้ บริการด้านเอกสาร การจัดกิจกรรมกลุ่ม นำเดินป่า ศึกษาธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นต้น

1.4.7 พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 หมายถึง พื้นที่ลุ่มน้ำที่ควรสงวนไว้เป็นต้นน้ำลำธาร เป็นพื้นที่สูงหรือตอนบนของกลุ่มแม่น้ำ ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขา ที่ประกอบไปด้วย หุบเขา หน้าผา ยอดเขาแหลม และ/หรือร่องน้ำมาก ส่วนใหญ่ปกคลุมไปด้วยป่าดงดิบ ป่าดิบเขา หรือป่าสนเขา ส่วนใหญ่มีความลาดชันเฉลี่ยประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ และประกอบไปด้วยลักษณะทางธรณีวิทยา และลักษณะทางปฐพีวิทยา ที่ง่ายต่อการพังทลาย

1.4.8 บริบทของชุมชน หมายถึงสภาพแวดล้อมของชุมชนไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา อาชีพ สภาพภูมิศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิต ของคนในชุมชน

1.5 ข้อจำกัดของการวิจัย

การศึกษาเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชาวกะเหรี่ยง เป็นการศึกษาแบบตัดขวาง (Cross Section) ผู้ศึกษาไม่มีโอกาสได้อยู่ในเหตุการณ์อย่างต่อเนื่อง เป็นการศึกษาเพียงเสี้ยวหนึ่งของเวลา เทียบไม่ได้กับช่วงเวลาอันยาวนานของการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชนเผ่า จึงอาจทำให้ขาดความลุ่มลึกของข้อค้นพบที่ได้ศึกษา